

Piotr Kołodko

- ▶ Uniwersytet w Białymstoku
(University of Białystok, Poland)
- ▶ e-mail: p.kolodko@uwb.edu.pl
- ▶ ORCID: 0000-0002-3267-4128

DOI: 10.15290/mhi.2025.24.02.15

**REFLEKSJI KILKA O MORSKIEJ AKTYWNOŚCI KWESTURY
W OKRESIE REPUBLIKI****Abstrakt**

Urząd kvestora, zaliczany do *magistratus minores*, przez dłuższy czas nie cieszył się atencją badaczy, co przede wszystkim jest wynikiem zachowanych źródeł, w zdecydowanej części nieprawniczych. Zawarte w nich informacje są wyjątkowo skąpe, czasem na tyle chaotyczne, że mogą zniechęcać do układania naukowych puzzli, pozwalających uchwycić choćby fragmentaryczny kształt kompetencji tej magistratury.

Przedmiotem niniejszego tekstu jest próba spojrzenia na znany fragment bizantyjskiego historyka (Lydus, *De Mag.* 1.27), od wielu dekad budzący kontrowersje w świecie nauki, z uwzględnieniem wydobytych (i w dalszym ciągu wydobywanych) *rostra* rzymskich okrętów biorących udział w bitwie u Wysp Egadzkich (*Aegati Insulae*). Bazę do badań stanowią także relacje pióra Polibiusza z Megalopolis i Liwiusza z Patavium, które to będą konfrontowane z literaturą przedmiotu.

Centralnym problemem badawczym jest ustalenie, czy użyta tylko w jednym źródle (*De Magistribus* Lydusa), pochodzącym z VI wieku n.e. fraza *quaestores classici* jest efektem bałaganu, jaki współcześni badacze przypisują bizantyjskiemu historykowi, czy też – mając na uwadze nowe źródła epigraficzne – można doszukiwać się tam chociażby ziarna prawdy. Aby rozstrzygnąć ten dylemat badawczy, niezbędne będzie nakreślenie krótkiego szkicu dotyczącego rzymskiej aktywności na morzach,

z uwzględnieniem *duumviri navales* – magistratury, która pojawiła się u schyłku IV wieku p.n.e. Metody historycznoprawna, a także – częściowo – historyczna pozwalają na uchwycenie zmieniającej się rzeczywistości republikańskiego Rzymu w III wieku p.n.e.

Słowa kluczowe: *queastor*, *quaestores classici*, *duumviri navales*, prawo rzymskie, republika rzymska, rzymska flota

A FEW REFLECTIONS ON THE MARITIME ACTIVITIES OF THE QUAESTORSHIP DURING THE REPUBLIC

Abstract

The office of quaestor, classified as *magistratus minores*, has long been neglected by researchers, mainly due to the fact that the surviving sources are predominantly non-legal in nature. The information contained in them is extremely scarce, sometimes so chaotic that it can discourage the piecing together of a scientific puzzle that would allow us to grasp even a fragmentary picture of the competences of this magistracy.

The subject of this text is an attempt to look at a well-known fragment by a Byzantine historian (Lydus, *De Mag.* 1.27), which has been controversial in the academic world for many decades, taking into account the excavated (and still being excavated) *rostra* of Roman ships that took part in the battle of the Egad Islands (*Aegati Insulae*). The research is also based on the accounts of Polybius of Megalopolis and Livy of Patavium, which will be compared with the literature on the subject.

The main research problem is to determine whether the phrase *quaestores classici*, used in only one source (*De Magistribus* by Lydus) dating from the 6th century AD, is the result of the confusion attributed by contemporary researchers to the Byzantine historian, or whether, taking into account new epigraphic sources, at least a kernel of truth can be found there. In order to resolve this research dilemma, it will be necessary to outline a brief sketch of Roman activity at sea, including the *duumviri navales* – a magistracy that appeared at the end of the 4th century BC. Historical-legal and, to some extent, historical methods allow us to capture the changing reality of the Roman Republic in the 3rd century BC.

Keywords: *queastor*, *quaestores classici*, *duumviri navales*, Roman Law, Roman Republic, Roman Navy

1. Wstęp

Kwestura jawi się jako jeden z najbardziej tajemniczych urzędów republikańskiego Rzymu. Przez dłuższy czas nie cieszyła się głębszym zainteresowaniem badaczy, co nie powinno budzić zdziwienia, skoro pobrzmiewało nieco krzywdzące spostrzeżenie Ernsta Badiana o tych urzędnikach¹. Dodatkową okolicznością zniechęcającą do podjęcia tematyki była wyjątkowo rozproszona baza źródeł, w której przeważają przekazy literackie, nierzadko bardzo lakoniczne, co bez wątpienia nie pozwala na jednoznaczne obserwacje i sądy.

Zdecydowany przełom przyniosła praca Francisca Pina Pola oraz Alejandra Díaz Fernándeza², wydobywająca tę magistraturę z archiwum zapomnienia. Nie oznacza to bynajmniej, że wszystkie wątki związane z kwesturą zostały zamknięte i nie wymagają pogłębienia. Przykładem tego może być przybliżenie aktywności kwestorów w obszarze, który *prima facie* przypomina pewną ciekawostkę historycznoprawną.

Celem niniejszego tekstu jest przedstawienie morskiej działalności kwestorów w republikańskim Rzymie. Bazę do analizy będą stanowić w zdecydowanej większości źródła nieprawnicze (literackie) oraz epigraficzne, które zostaną poddane krytycznej refleksji z uwzględnieniem obecnego stanu badań.

2. Kwestura a morze

Dyskusję dotyczącą morskiej aktywności należy poprzedzić kilkoma obserwacjami natury ogólnej, a przede wszystkim rozpocząć od liczby kwestorów. Nie budzi większej obiekcji fakt, że do III wieku p.n.e. funkcjonowało czterech kwestorów³, po jednym asystującym

¹ E. Badian, *The Silence of Norbanus: A Note on Provincial Quaestors under the Republic*, „The American Journal of Philology” [dalej: AJPh] 1983, t. 104, z. 2, s. 168: „[...] Quaestors, unlike praetors, were essentially unimportant, especially before they came to be ex officio enrolled in the Senate. No one transmitted lists of them to posterity and no one felt politically or socially threatened by them [...]”.

² F. Pina Polo, A. Díaz Fernández, *The Quaestorship in the Roman Republic*, Berlin 2019, passim.

³ *Lex de quattuor quaestoris creandis* z 421 r. p.n.e. – D. Flach, *Die Gesetze der frühen römischen Republik. Text und Kommentar*. In Zusammenarbeit mit S. von der Lahr, Darmstadt 1994, s. 252–254.

parze konsulów, zaś pozostali dwaj – *quaestores urbani* – zawiadywali *aerarium*. Badacze, bazując na znanym fragmencie *Periochae* Liwiusza⁴ oraz na przekazie Tacyta⁵, zgodnie twierdzą⁶, że w III wieku p.n.e. nastąpiło podwojenie tej magistratury, w wyniku czego do reformy sullańskiej ukształtowała się stabilna liczba ośmiu kwestorów.

Zdecydowanie trudniej jest uchwycić genezę rozrostu tej magistratury, a zachowane źródła nie tylko tego nie ułatwiają, a wręcz przeciwnie – zasiewają szereg wątpliwości. Liwaini fragment jest na tyle lakoniczny, że trudno w nim doszukać się chociażby wskazówki w tej kwestii. Nieco dłuższy przekaz Tacyta zdaje się dawać odpowiedź („mox duplicatus numerus, stipendiaria iam Italia et accedentibus provinciarum vectigalibus”), choć trzeba traktować ją z wyjątkową ostrożnością. Nie sposób bowiem przyjąć, że kwestie fiskalne związane ze wzrostem prowincji, które wspominał Tacyt, legły u podstaw decyzji o podwojeniu liczby kwestorów. Należy podkreślić, że w I połowie III wieku p.n.e. republikański Rzym nie miał żadnych prowincji⁷, stąd podzielenie tej argumentacji jest wyjątkowo ryzykowne.

Wydaje się także, że nie jest do końca trafne⁸ upatrywanie wśród nowo powstałych urzędników *quaestor Ostiensis*⁹, choć taki pogląd znajduje zainteresowanie wśród

⁴ Liv., *Per.* 15, 8: „Quaestorum numerus ampliatus est, ut essent <octo>”.

⁵ Tac., *Ann.* 11., 22, 4–6: „Creatique primum Valerius Potitus et Aemilius Mamercus sexagesimo tertio anno post Tarquinius exactos, ut rem militarem comitarentur. dein gliscentibus negotiis duo additi qui Romae curarent: mox duplicatus numerus, stipendiaria iam Italia et accedentibus provinciarum vectigalibus: post lege Sullae viginti creati supplendo senatui, cui indicia tradiderat”.

⁶ Syntetyczne przedstawianie dotychczasowych poglądów badaczy w kwestii wzrostu liczby kwestorów znajduje się w monografii F. Pina Pola i A. Díaz Fernándeza, op. cit., s. 24–35.

⁷ Podstawowe informacje o rozwoju prowincji przedstawia G. Wesenberg (*provincia*, [w:] *Real-Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* [dalej: RE], red., W. Kroll, K. Mittelhaus, K. Ziegler, t. XXIII (1), Stuttgart 1957, s. 995 i n.). Zob. F. Coarelli, *I quaestori classici e la battaglia delle Egadi*, [w:] *HOC QVOQUE LABORIS PRAEMIVM. Scritti in onore di gino Bandelli*, red. M. Chiabà, Trieste 2014, s. 101; F. Pina Polo, A. Díaz Fernández, op. cit., s. 35. Szersze rozważania o rzymskich prowincjach okresu republiki przedstawił ostatnio A. Díaz Fernández, *Provincia et Imperium. El mando provincial en la República romana (227–44 a.C.)*, Seville 2015, passim.

⁸ Przekonywająca jest tu argumentacja F. Pina Pola, A. Díaz Fernández, op. cit., s. 48–49.

⁹ Por. ostatnio C. Berrendonner, *À la recherche du quaestor Ostiensis*, [w:] *Ostia, l'Italia e il Mediterraneo. Intorno all'opera di Mireille Cébeillac-Gervasoni. Atti del Quinto seminario ostiense, Roma-Ostia, 21–22 febbraio 2018*, red. M.L. Caldelli, N. Laubry, F. Zevi, Roma 2021, s. 17 i n.; P. Kołodko, *A Few Remarks about Quaestor Ostiensis*, „Miscellanea Historico-luridica” [dalej: MHI] 2024, t. 23, z. 1, s. 10 i n.

badaczy¹⁰. Zatem na podstawie wskazanych przekazów Liwiusza i Tacyty nie sposób jest rozstrzygnąć, jakie czynniki wpłynęły na konieczność podwojenia liczby kwestorów. Co więcej, obrazu tego nie wyjaśnia cytowane poniżej źródło, a wręcz przeciwnie – prowadzi jeszcze do większej konsternacji w analizowanej materii.

Lydus, *De Mag.* 1. 27: „τῷ δὲ τρίτῳ καὶ <τεσσαρακοστῷ καὶ> διακοσιοστῷ τῶν ὑπάτων ἐνιαυτῷ, ἐπὶ τῆς ὑπατείας Ῥηγούλου καὶ Ἰουλίου, κερνάντων Ῥωμαίων πολεμεῖν τοῖς συμμαχήσασι Πύρρῳ τῷ Ἡπειρώτῃ, κατεσκευάσθη στόλος καὶ προεβλήθησαν οἱ καλούμενοι κλασσικοί, οἷον εἰ ναυάρχαι, τῷ ἀριθμῷ δυοκαίδεκα κυαίστωρες, οἷον ταμίαι καὶ συναγωγεῖς χρημάτων. τίνι δὲ διαφέρει κυαίστωρ κυαισίτωρος προειρήκαμεν. καὶ διεφυλάχθη ἡ τοιαύτη συνήθεια καὶ συναγωγή τῶν πόρων τοῖς τε ὑπάτοις τοῖς τε πραίτωρσιν ἐκδημοῦσιν”¹¹.

Przekaz Lydusa¹² był wielokrotnie analizowany przez badaczy, z których większość¹³ przyjęła, że bizantyjski historyk nie wykazał się należyłą rzetelnością, prezentując

¹⁰ Por. W. V. Harris, *The Development of the Quaestorship 267–81 B.C.*, „The Classical Quarterly” 1976, t. 76, nr 1, s. 104; D. C. Chandler, *Quaestor Ostiensis*, „Historia. Zeitschrift für Alte Geschichte” [dalej: *Historia*] 1978, t. 27, nr 2, s. 328; H. B. Mattingly, *Suaetonijs Claud. 24, 2 and the 'Italian Quaestors'*, [w:] *Hommages à Marcel Renard*, red. J. Bibauw, t. 2, Brussles 1969, s. 509; W. Kunkel, R. Wittmann, *Staatsordnung und Staatspraxis der römischen Republik. Die Magistratur*, t. 2, München 1995, s. 530; L. Loreto, *Sull'introduzione e la competenza originaria dei secondi quattro quaestori (ca. 267–210 a.C.)*, *Historia* 1993, t. 42, nr 4, s. 498–499.

¹¹ W 243 roku od powołania urzędu konsula podczas konsulatu Regulusa i Juniusa, kiedy Rzymianie podjęli decyzję o rozpoczęciu wojny z sojusznikami króla Pyrrusa, została wyekwipowana flota i powołano tzw. *classici*, tj. dowódców morskich, *quaestores*, odpowiedzialnych za skarb i poborców pieniędzy, w liczbie 12. Czym różni się termin *quaestor* od terminu *quaestior*, już wcześniej wyjaśniłem. W praktyce pobieranie przychodu było właściwie przekazane w ramach kompetencji obu: konsulom i pretorom, ilekroć oni byli za granicą (tłum. własne).

¹² Krytyczne uwagi o tym fragmencie źródłowym przedstawił M. Smith, *Lydus, „De Magistratibus: 1, 27 and the Quaestors of 267 B.C.*, „The Bulletin of the American Society of Papyrologists” 1978, t. 15, nr 1/2, s. 125 i n.), zaś polemikę z nim podjął W. V. Harris (*Lydus, „De Magsitratibus 1.27: a Reply*, „The Bulletin of the American Society of Papyrologists” 1979, t. 16, nr 3, s. 199 i n.).

¹³ Zob. F. de Martino, *Storia della costituzione romana*, t. II, Napoli 1951, s. 242; W. V. Harris, *The Development of the Quaestorship...*, s. 93–95; L. Loreto, op. cit., s. 494; J. R. W. Prag, *The quaestorship in the third and second centuries B.C.*, [w:] *L'imperium Romanum en perspective. Les savoirs d'empire dans la République romaine et leur héritage dans l'Europe médiévale et moderne: actes du colloque de Paris, 26–28 novembre 2012*, red. J. Dubouloz, S. Pittia, G. Sabatini, Franche-Comté 2014, s. 195–196.

informacje o kwesturze. Z drugiej strony można wskazać ostrożne głosy¹⁴ nieodmawiające wiarygodności Lydusowi, dowodzące znajomości łaciny i źródeł, z których korzystał. Zajęcie stanowiska w tym naukowym sporze będzie możliwe po dokonaniu analizy tego tekstu.

Nie ulega wątpliwości, że data, do której odwołał się Lydus, korespondowała z rokiem 267 p.n.e., a w tym czasie konsulat piastowali Marcus Atilius Regulus oraz Lucius Iunius Libo¹⁵. Warto odnotować, że ta informacja nawiązuje do tego, o czym lakonicznie pisał Liwiusz¹⁶, co z kolei stawia w pozytywnym świetle wiarygodność przytoczonych faktów przez bizantyjskiego historyka. Dużo większa wątpliwość towarzyszy dalszej lekturze tego fragmentu i naturalnie dotyczy ona liczby kwestorów (tj. 12) oraz tytułatury użytej w tym kontekście – *quaestores classici* (ναυάρχαι). Badacze niejednokrotnie podnosili, że Lydus na pewno się pomylił, a liczba 12 kwestorów odnosi się do czasów późniejszych¹⁷. Nie dziwi zatem pokusa dokonywania korekty tej liczby przez uczonych¹⁸, choć wydaje się, że te zabiegi nie tylko nie przynoszą odpowiedzi na rodzące się wątpliwości, a czasem nawet je potęgują.

¹⁴ M. Dubuisson, *Jean le Lydien et les forms de pouvoir personnel à Rome*, „Cahiers du centre Gustave Glotz” 1991, t. 2, s. 55 i n.; idem, *Jean le Lydien et le latin: d’une competence*, [w:] *Serta Leodiensia Secunda. Mélanges publiés par les Classiques de Liège à l’occasion du 175e anniversaire de l’Université*, Liège 1992, s. 123 i n. Ostatnio pogląd ten podzielił C. Ferone, *Lido, De magistratibus I 27 e la politica navale di Roma nel III sec. a. C.*, „Klio: Beitrage zur Alten Gesshichte” 2003, t. 85, z. 1, s. 74–75. Trzeba jednak wspomnieć, że dyskusja naukowa trwa dalej, czego wyrazem jest ostatni tekst S. Dmitrieva, *John Lydus’ knowledge of Latin and language politics in sixth-century Constantinople*, „Byzantinische Zeitschrift” 2018, t. 111, z. 1, s. 55 i n., w którym autor dowodzi, że używane przez Lydusa terminy i zwroty łacińskie niekoniecznie świadczą o znajomości tego języka, a służą bardziej wzmacnianiu argumentacji, iż łacina stanowiła niejako dialektykę dla greki.

¹⁵ T. R.S. Broughton, *The Magistrates of the Roman Republic, t. I: 509 B.C.-100 B.C.*, New York 1951, s. 200.

¹⁶ Por. F. Pina Polo, A. Díaz Fernández, op. cit., s. 27.

¹⁷ W.V. Harris, *The Development of the Quaestorship...*, s. 96; F. Coarelli, op. cit., s. 102 wraz z cytowaną literaturą; J. R.W. Prag, op. cit., s. 195 wraz z dalszymi odesłaniami do literatury.

¹⁸ Szczególne H.B. Mattingly (op. cit., s. 509–510) oraz akceptujący jego zdanie W.V. Harris (*The Development of the Quaestorship...*, s. 95) położyli największe „zasługi” na tym polu, które spotkały się z krytyczną reakcją badaczy (zob. M. Smith, op. cit., s. 125; C. Ferone, op. cit., s. 72), uwzględniających m.in. filologiczny i logiczny układ tekstu, poddając całkowicie w wątpliwość sugestię, iż liczbę 12 należy skorygować do dwóch. Por. także F. Pina Polo, A. Díaz Fernández, op. cit., s. 28.

Dużo większe zdziwienie budzi posłużenie się przez bizantyjskiego historyka terminologią, która nie jest znana żadnemu innemu źródłu¹⁹, i dodatkowo połączenie jej z kwesturą. Czy zasadne jest traktowanie tego w kategorii błędu Lydusa, który dokonał pewnej kompilacji znanych mu źródeł i tak postrzegał genezę kwestury? Czy też bardziej właściwe jest postawienie innego pytania²⁰ – dlaczego morską kompetencja kwestury jest wzmiankowana w I połowie III wieku p.n.e. i czy jest to przypadkowe zestawienie będące wynikiem chaosu, który można przypisywać relacji Lydusa, czy też może jest to efekt zamierzony?

Należy wskazać, że informacja o zaskakującej liczbie kwestury towarzyszy wątkom morskim. Niezbędne jest zatem uchwycenie momentu historycznego, w którym wzrosło zainteresowanie republikańskiego Rzymu Morzem Śródziemnym. Wydaje się, że teza J.H. Thiela o braku koncentracji Rzymian na rywalizacji na morzu aż do czasów pierwszej wojny punickiej, nie wytrzymała krytyki badaczy²¹. Choć trzeba pamiętać, że zachowane źródła²² traktujące o tej materii są pióra Polibiusza z Megalopolis²³ oraz Liwiusza i nie mogą być skonfrontowane z innymi przekazami, co w znaczny sposób utrudnia jednoznaczne rozstrzygnięcie sporu naukowego.

Z dużą pewnością można stwierdzić, że w okresie poprzedzającym wojny punickie nie można mówić o żadnej potędze morskiej w basenie Morza Śródziemnego²⁴, niezależnie od tego, czy dotyczy to Rzymian, czy innych cywilizacji, gdyż taka potęga zwyczajnie nie istniała. Nie oznacza to bynajmniej, że republika nie była zainteresowana

¹⁹ A. Lintott, *The Constitution of the Roman Republic*, Oxford 1999, s. 135; J. R.W. Prag, op. cit., s. 196; F. Pina Polo, A. Díaz Fernández, op. cit., s. 28.

²⁰ Inne, równie ważne pytanie badawcze postawili F. Pina Polo, A. Díaz Fernández (op. cit., s. 35), którzy zastanawiali się, coż takiego musiało wydarzyć się w III wieku p.n.e., że republikański Rzym zdecydował się na powiększenie liczby kwestorów, stałej i niezmiennej od V wieku p.n.e.

²¹ Zob. W.V. Harris, *The Beginnings of Roman Naval Power*, „Greece&Rome” 2017, t. 64, z. 1, s. 15–16. Pierwsze informacje dotyczące aktywności Rzymian na morzu datują się na IV wiek p.n.e. – M. Pitassi, *The Roman Navy: Ships, Men and Warfare 350 BC–AD 475*, Barnsley 2012, s. 15–19.

²² Pol. 1, 8–9; Pol. 1, 10–11.

²³ Badania dotyczące Polibiusza, jego wiarygodności jako historyka, do którego nawiązywała późniejsza annalistyka rzymska, cieszą się niestabnym zainteresowaniem. Wyrazem tego jest ostatnia wieloaspektowa publikacja pod redakcją N. Miltsiosa oraz M. Tamiolaki, *Polybius and His Legacy*, Berlin–Boston 2018, s. 451.

²⁴ W.V. Harris, *The Beginnings of Roman...*, s. 15.

jakąkolwiek ochroną swych nadbrzeżnych miast (choćby Ostii), a byłoby to niemożliwe bez dysponowania flotą wojenną²⁵. Zagrożeń nie brakowało, w tym ze strony piratów²⁶. Stąd też naturalną koniecznością było dysponowanie okrętami. Odrębną kwestią jest, jak liczna to była flota i gdzie mogła kotwiczyć, gdyż jest to nie do ustalenia²⁷.

Rozwiania tych naukowych dylematów nie przynosi także poniższa relacja Polibiusza:

Pol. 1, 20, 9: „θεωροῦντες δὲ τὸν πόλεμον αὐτοῖς τριβὴν λαμβάνοντα, τότε πρῶτον ἐπεβάλοντο ναυπηγεῖσθαι σκάφη, πεντηρικὰ μὲν ἑκατόν, εἴκοσι δὲ τριήρεις. [10] τῶν δὲ ναυπηγῶν εἰς τέλος ἀπείρων ὄντων τῆς περὶ τὰς πεντήρεις ναυπηγίας διὰ τὸ μηδένα τότε τῶν κατὰ τὴν Ἰταλίαν κεχρησθαι τοιούτοις σκάφεσιν, πολλὴν αὐτοῖς παρέϊχεν τοῦτο τὸ μέρος δυσχέρειαν. [11] ἐξ ὧν καὶ μάλιστα συνίδοι τις ἂν τὸ μεγαλόψυχον καὶ παράβολον τῆς Ῥωμαίων αἰρέσεως”²⁸.

Na pewno nie można przyjąć, że Rzymianie byli całkowitymi dyletantami w przedmiocie budowy floty wojennej. Przeczą temu chociażby stoczone przez nich w IV wieku p.n.e. potyczki morskie²⁹, ale także wcześniejsze informacje samego historyka³⁰. Jeszcze większe zdumienie budzi podana przez Polibiusza liczba zbudowanych okrętów³¹ (łącznie 120), co w zdecydowany sposób podważa rzetelność jego relacji³². Ponadto zupełnie niewiarygodne wydaje się przypisywanie Rzymianom determinacji (wraz z energicznością

²⁵ Ibidem, s. 17.

²⁶ S. Tafaro, *Navigazione e sicurezza nell'antico Mediterraneo*, „Studia Prawnoustrojowe” 2008, t. 8, s. 23. Por. A. Tarwacka, *Romans and Pirates. Legal Perspective*, Warsaw 2009, s. 28 i n.

²⁷ Por. F. Pina Polo, A. Díaz Fernández, op. cit., s. 36.

²⁸ Kiedy zobaczyli [Rzymianie – dop. P.K.], że wojna się przeciąga, po raz pierwszy podjęli się budowy statków, stu kwinkweremów i dwudziestu trirem. 10 Ponieważ ich stoczniovcy byli całkowicie niedoświadczeni w budowaniu kwinkweremów, takie statki nigdy nie były używane w Italii, sprawa sprawiła im wiele trudności, 11 a fakt ten pokazuje nam lepiej niż cokolwiek innego, jak energiczni i odważni są Rzymianie, gdy są zdeterminowani, aby coś zrobić (tłum. własne).

²⁹ Por. przyp. 21.

³⁰ Zob. przyp. 22.

³¹ P. de Souza, *Naval Forces*, [w:] *The Cambridge History of Greek and Roman Warfare*, t. I: *Greece, the Hellenistic World and the Rise of Rome*, red. P. Sabin, H. van Wees, M. Whitby, Cambridge 2007, s. 357–361; M. Pitassi, *The Navies of Rome*, New York 2009, s. 43 i n.; idem, *The Roman Navy...*, s. 35 i n. W polskiej literaturze budowę rzymskich okrętów przedstawił W. Chrzanowski (*Rzymska flota wojenna w czasach II wojny punickiej i I wojny macedońskiej. Organizacja i działania operacyjne*, Tarnowskie Góry 2024, s. 30–44).

³² W.V. Harris, *The Beginnings of Roman...*, s. 15.

i odwagą) w przypadku mierzenia się z „nowymi” wyzwaniem. Tworząc taką narrację, prawdopodobnie Polibiusz dążył do ukazania niezłomnej postawy obywateli Rzymu, gotowych bez wahania mierzyć się z nieznanymi realiami. Trzeba to jednak traktować jako heroiczną legendę, a stanowisko to jest powszechnie akceptowane³³.

Argument podważający wiarygodność Polibiusza znajduje się w poniższej relacji

Liwiusz: **Liv. 9, 30, 4**: „[...] ut duumviros navales classis ornandae reficiendaeque causa idem populus iuberet; lator huius plebi sciti fuit M. Decius tribunus plebis [...]”.

Wzmiankowany w przekazie annalisty M. Decius, piastujący urząd trybuna plebejskiego (*tribunus plebis*)³⁴, był wnioskodawcą *lex*³⁵ *Decia* z 311 roku p.n.e.³⁶ lub też 310 roku p.n.e.³⁷, na podstawie której powołano nieznaną dotąd magistraturę odpowiedzialną

³³ P. de Souza, *Polybius on Naval Warfare*, [w:] *Greece, Macedonia, Rome*, red. T. Howe, E. Garwin, G. Wrightson, Oxford 2015, s. 189–190; W.V. Harris, *The Beginnings of Roman...*, s. 16; F. Pina Polo, A. Díaz Fernández, op. cit., s. 37.

³⁴ G. Niccolini, *I fasti dei tribuni della plebe*, Milano 1934, s. 73; T.R.S. Broughton, op. cit., s. 161.

³⁵ Wydaje się, że bardziej zasadne jest przyjęcie, że M. Decius z racji piastowanego urzędu mógł być wnioskodawcą *plebiscitum*, a nie *lex*, i choć jest to zdanie mniejszej rzeszy badaczy (zob. F. Cassola, *I gruppi politici nel III secolo a.C.*, Roma 1968, s. 27 i n.; M. Elster, *Die Gesetze der mittleren römischen Republik*, Darmstadt 2003, s. 91 i n.), to należy je zdecydowanie podzielić – zob. także A. Tarwacka, *Piracy in Roman Law and the Beginnings of International Criminal Law*, „Polish Review of International and European Law” 2012, t. 1, z. 1–2, s. 61 przyp. 18.

³⁶ F. Münzer, *Decius* (8), [w:] RE, t. IV.1 (1901), szp. 2277; O. Fiebiger, *duoviri navales*, RE, t. V.2 (1905); szp. 1800; W. Waldstein, *duoviri* (4), [w:] *Der Kleine Pauly. Lexikon der Antike*, red. K. Ziegler, W. Sontheimer, t. II, Stuttgart 1967, szp. 177; G. Rotondi, *Leges publicae populi Romani. Elenco cronologico con una introduzione sull'attività legislativa dei comizi romani*, Milano 1912 (Nachdruck Hildesheim 1966), s. 234; A. Drozdowski, *Duumviri navales: morscy urzędnicy Republiki*, [w:] *W 2500-lecie powstania Republiki Rzymskiej: studia historyczne*, red. A. Kunisz, Katowice 1995, s. 54; Ch. Steinby, *The Roman Republican Navy: From the Sixth Century to 167 B.C.*, Helsinki 2007, s. 60–63; Ch. J. Dart, „*Duumviri navales*” and the Navy of the Roman Republic, „*Latomus. Revue d'études latines Bruxelles*”, 2012, t. 71, z. 4, s. 1001; J. R.W. Prag, *Le iscrizioni latine sui rostra delle Egadi*, [w:] *Atti del Convegno Favignana, ex Stabilimento Florio 20–21 novembre 2015*, red. S. Tusa, C. Albana Buccellato, Palermo 2016, s. 159; F. Pina Polo, A. Díaz Fernández, op. cit., s. 40.

³⁷ F. Grelle, *duoviri*, [w:] *Novissimo Digesto Italiano*, eds. A. Azara, E. Eula, t. VI, Torino 1960, s. 326. W sposób bardziej ogólny, posługując się cezurą stuleci (IV/III p.n.e.), genezę tej magistratury datował Ch. Gizewski (*duoviri, duumviri*, [w:] *Der Neue Pauly. Enzyklopädie der Antike*, red. H. Cancik, H. Schneider, t. III, szp. 844). Zob. także T. Gnoli, *La battaglia delle Egadi: a proposito di ritrovamenti recenti*, „*Rivista Storica dell'Antichità*” 2011, t. 41, s. 64.

za wyposażenie i uzbrojenie, a także naprawę floty (*ornandae reficiendaeque causa*), tj. *duumviri navales*³⁸. Właściwym miejscem elekcji tej kolegiatnej magistratury były *comitia tributa*³⁹, zaś zakres kompetencji – co nie powinno być zbyt dużym zaskoczeniem – rozciągał się do granic *imperium*⁴⁰. Nie ulega zatem żadnym wątpliwościom, że zainteresowanie morzem pojawiało się u Rzymian co najmniej u schyłku IV wieku p.n.e., a kolejne stulecia utwierdziły ich w poprawnie nakreślonej drodze ekspansji.

Należy podkreślić, że relacja Liwiańska potwierdza istnienie urzędników odpowiedzialnych za budowę i konserwację floty kilka dekad wcześniej, niż miały miejsce potyczki morskie z Kartaginą. Stąd też uwagi Polibiusza odnoszące się do heroizmu Rzymian i ich wielkiego zaangażowania w stawianiu czoła nowym, dotąd nieznanym wyzwaniom należy odczytywać z dużą dozą ostrożności. Jednakże nawet nakreślony tu punkt widzenia nie pozwala rozwiązać podstawowego dylematu

³⁸ Można spotkać inną pisownię tej magistratury – *duoviri navales*, lecz biorąc pod uwagę fakt, że Liwiusz konsekwentnie używa nazwy *duumviri navales*, zasadne jest posługiwanie się nią w jednolity sposób – por. A. Drozdowski, op. cit., s. 54. Należy podkreślić, że informacje dotyczące tej magistratury są nadzwyczaj skąpe. Zachowane źródła pozwalają zidentyfikować zaledwie sześciu *duumviri navales* od momentu ich powołania. Jeszcze bardziej zagadkowe jest milczenie źródeł pomiędzy 264 r. p.n.e. a 181 r. p.n.e. – gdzie ponownie jest mowa o tej magistraturze (por. T. R. S. Broughton, op. cit., t. I, s. 386). Próby uzupełnienia tej luki w historii *duumviri navales* podjął się C. J. Dart (op. cit., s. 1007–1010), bazując głównie na przekazach Polibiusza, jednakże nie można bezspornie przyjąć, że informacje źródłowe traktują właśnie o tej magistraturze. Kolejną zagadką jest sposób powołania w II wieku p.n.e. Zgodnie z przekazem Liwiusza (Liv. 40, 18, 7) *duumviri navales* zostali powołani przez konsulów (a nie – jak u zarania urzędu – przez *comitia tributa*) i zdaniem A. Drozdowskiego (op. cit., s. 59) stali się morskimi legatami konsulów. Trudno przekonywająco wyjaśnić powrót Rzymian do tej magistratury. Być może związane było to pokonaniem morskich potęg (takich jak Kartagina czy Macedonia) i oparciem się na sojuszników morskich (takich jak Rodos i Pergamon), co jednocześnie wymusiło brak konieczności utrzymywania silnej floty, a wystarczającym rozwiązaniem było oddanie jej pod komendę *duumviri navales* – por. A. Drozdowski, op. cit., s. 60.

³⁹ O. Fiebiger, op. cit., szp. 1800; F. Grelle, op. cit., s. 326; A. Drozdowski, op. cit., s. 54.

⁴⁰ Ch. J. Dart, op. cit., s. 102. Warto w tym miejscu przytoczyć trafną obserwację U. Coli (*Sui limiti di durata delle magistrature romane*, [w:] *Studi in onore di Vincenzo Arangio-Ruiz nel XLV anno del suo insegnamento*, t. IV, Napoli 1953, s. 395 i n.), że *magistratus populi Romani*, niepowoływani na roczną kadencję (co do zasady), byli zaliczani do grupy urzędników wybieranych (mianowanych) *ad tempus incertum*, co przejawiało się koniecznością złożenia urzędu po wypełnieniu poruczonego zadania do wykonania. W tej grupie mieścili się *duumviri navales*.

badawczego – czy w zaskakująco dużej liczbie kwestorów, jaką podał Lydus, zawierają się też *duumviri navales*? I czy przyjęcie tej hipotezy daje solidne argumenty, by uznać relację bizantyjskiego historyka za niewiarygodną?

Przytoczne informacje Liwiusza odnoszące się do *duumviri navales*, jak i przekaz Lydusa traktujący o *questores classici* w wyjątkowo oszczędny sposób określają kompetencje tych magistratur. O ile w przypadku historyka z Patavium (Padwa) dostrzegalny jest kierunek aktywności *duumviri navales*, tj. *classis ornandae reficiendaeque causa*, to przekaz bizantyjskiego kronikarza koncentrował się w istocie na powiązaniu liczby 12 kwestorów z ich kompetencjami fiskalnymi w połączeniu z wątkami morskimi. Czy zatem można przyjąć, że zakres kompetencji obu magistratur był tożsamy, więc kwestionowany przez badaczy przekaz Lydusa jest rzeczywiście mało wiarygodny? Czy też bynajmniej – obie magistratury dysponowały innym zakresem obowiązków, a tym samym w dyskusyjnym fragmencie *De magistratibus* znajduje się ziarno prawdy?⁴¹

Począwszy od 2004 roku, w pobliżu Wysp Egadzkich (*Aegati Insulae*) udało się wydobyć 11 dziobów (*rostrum*)⁴² okrętów rzymskich, które uczestniczyły w słynnej bitwie morskiej z Kartaginą w 241 roku p.n.e.⁴³ Po dokonaniu stosownych zabiegów konserwacyjnych wydobyte artefakty ujawniły niezwykle interesujące inskrypcje, których bohaterami byli *quaestores*. Naukowcy zaangażowani⁴⁴ w proces

⁴¹ Zob. F. Pina Polo, A. Díaz Fernández, op. cit., s. 37.

⁴² Por. S. Tusa, J. Royal, *The landscape of the naval battle at the Egadi Islands (241 B.C.)*, „Journal of Roman Archaeology” (dalej: JRA) 2012, t. 25, s. 7 i n.; J. R.W. Prag, op. cit., s. 199; idem, *Bronze rostra from the Egadi Islands off NW Sicily: the Latin Inscriptions*, JRA 2014, t. 27, s. 33 i n.; idem, *A Revised Edition of the Latin Inscription on the Egadi 11 Bronze “rostrum” from the Egadi Islands*, „Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik” 2017, t. 202, s. 287; F. Coarelli, op. cit., s. 102 i n. Por. F. Pina Polo, A. Díaz Fernández, op. cit., s. 38.

⁴³ Należy podkreślić, że badania archeologiczne są kontynuowane – do tej pory udało się odkryć już 23 *rostra*, z czego zdecydowana większość jest nieczytelna – zob. S. Tusa, P. Campbell, M. Polakowski, W.M. Murray, F. Olivieri, C.A. Buccellato, A. Fresina, V. Li Vigni, *The Battle of the Aegates Islands, 241 BC: mapping a naval encounter, 2005–2019* [w:] *TRINACRIA, ‘AN ISLAND OUTSIDE TIME’. International Archeology in Sicilia*, red. Ch. Prescott, A. Karivieri, P. Campbell, K. Göransson, S. Tusa, Oxford 2021, s. 172.

⁴⁴ Przede wszystkim chodzi tu o cytowanego już J. R.W. Praga (*The quaestorship in the third...*, passim; idem, *Bronze rostra from the Egadi Islands...*, passim; idem, *A Revised Edition of the Latin Inscription on the Egadi...*, passim; idem, *Le iscrizioni latine...*, passim) i T. Gnolię (*NAVALIA. Guerre e commerci nel Mediterraneo antico*, Roma 2012, s. 76–86); S. Tusa, J. Royal, op. cit., s. 43–45; F. Coarelli, op. cit., s. 101 i n.

rozszyfrowania zachowanych inskrypcji podzielił odkryte *rostra* na trzy grupy. W pierwszej z nich znalazły się te fragmenty (Egadi 7, 8 oraz 10) zachowanych dziobów z okrętów rzymskich⁴⁵, które wzmiankują jednego kwestora⁴⁶:

Egadi 8: **L · QVINCTIO · C · F · QVAISTOR · PROBAVET**
L(ucius) · Quinctio(s) · C(aii) · f(ilios) · quaistor · probavet

Kolejna grupa (Egadi 4, 6, 11) zawiera zachowane *rostra*, na których wyryto inicjały pary *quaestores*:

Egadi 4: **M · POPVLICIO · L · F · Q · P**
C · PAPERIO · TI · F vacat
Marcus · Populicio(s) · L(ucii) · f(ilios) · q(uaestores) · p(robaverunt)
C(aios) · Paperio(s) · Ti(beri) · f(ilios)

W ostatniej grupie znajduje się zaledwie jedno *rostrum*, odbiegające treścią od przytoczonych wyżej *exemplum*:

Egadi 1: **C · Sestio · P · F**
Q · SALONIO · Q · F
SEXVIRONEI [-?]
PROBAVER [-?]
C(aios) · SESTIO(s) · P(ublii) · F(ilios)
Q(uintos) · SALONIDO(s) · Q(uinti) · F(ilios)
SEX VIRONEI [-?-]
PROBAVER[e?]

Przytoczone inskrypcje bezdyskusyjnie⁴⁷ dowodzą zaangażowania kwestury w proces budowy rzymskich okrętów. Jednakże trudno jest rozstrzygnąć, czy wymienieni

⁴⁵ *Rostrum* było rodzajem taranu bojowego umieszczonego w dziobowej części okrętu, tuż nad linią wody, o długości od 59 cm do ok. 86 cm, a do jego budowy używano ok. 125 kg brązu – zob. S. Tusa, J. Royal, op. cit., s. 39–42; J. W.R. Prag, *Bronze rostra from the Egadi Islands...*, s. 35–36; idem, *The quaestorship in the third...*, s. 200.

⁴⁶ T. Gnoli, *NAVALIA...*, s. 82; J.R.W. Prag, *Bronze rostra from the Egadi Islands...*, s. 36–41.

⁴⁷ Wyjątkiem jest tu *rostrum* (Egadi 1), na którym zamiast kwestorów wzmiankowany jest kolegiálny urząd sześciu mężów (*sex viri*). Badania epigraficzne pozwoliły ustalić, że nie ma tu mowy o zniekształconym tekście i pisownia *sex viri* wydaje się najbardziej

na wszystkich inskrypcjach kwestorzy⁴⁸ mieszają się w dyskusyjnej liczbie 12, przekazanej przez Lydusa. Warto pamiętać, że do czasu wybuchu pierwszej wojny punickiej funkcjonowało czterech *quaestores*: jedna para asystowała konsulom, drugą stanowili *quaestores urbani*.

Zasadne zatem jest pytanie, czy niezbędne było powoływanie kolejnych kwestorów, oddelegowanych do spraw morskich⁴⁹? Wydaje się, że kwestorzy asystujący parze konsulów mieli zdecydowanie inne zadania niż zajmowanie się flotą. Stąd też wyjątkowo kusząca staje się hipoteza, w myśl której to *quaestores urbani* byli naturalnymi kandydatami do powierzenia im nadzoru nad konstruowaniem taranów (*rostra*) okrętów wojennych⁵⁰, bowiem brąz, z którego je wykonywano, stanowił kosztowny wydatek (przy założeniu, że tarany były konstruowane w samym Rzymie, a nie na innym obszarze *Imperium Romanum*). A to w rękach tej magistratury spoczywało zawiadywanie *aerarium*, skąd czerpano środki niezbędne do poniesienia kosztów przygotowania *rostrum*⁵¹. Prawidłowe ich rozliczenie jawiłoby się jako naturalna kompetencja *quaestores urbani*.

Jeszcze bardziej przewrotna wątpliwość może być wyrażona w następującym pytaniu – a jeśli Lydus – chociażby częściowo – miał rację, twierdząc, że w latach 60. III wieku p.n.e. pojawili się urzędnicy odpowiedzialni za budowę floty, zwani przez niego *quaestores classici*? Mając na uwadze archeologiczne odkrycia u wybrzeża Sycylii, podzielenie tezy Williama Vernona Harrisa⁵² staje się co najmniej dyskusyjne⁵³.

prawdopodobna. Co więcej, odkryte *rostrum* pozwoliło zrozumieć tekst Petr. *Satyr.*, 30, 1–2, w którym pojawiali się zagadkowi *sex viri* – zob. T. Gnoli, *Nuova iscrizione su un rostro proveniente dalla battaglia delle Egadi (1)*, „EPIGRAPHICA. Periodico internazionale di epigrafia”, 2012, t. 54, z. 1–2, s. 64 i n.; idem, *NAVALIA...*, s. 97 i n.; J. R.W. Prag, *Bronze rostra from the Egadi Islands...*, s. 44 i n.; idem, *Le iscrizioni latine...*, s. 158 i n.

⁴⁸ Prozopograficznej analizy kwestorów na zachowanych *rostra* podjęli się: J. W.R. Prag (*Bronze rostra from the Egadi Islands...*, s. 49–54), F. Coarelli (op. cit., s. 103–106); F. Pina Polo, A. Díaz Fernández (op. cit., s. 292–293, 302, 304).

⁴⁹ Por. F. Pina Polo, A. Díaz Fernández, op. cit., s. 38.

⁵⁰ J. R.W. Prag, *Bronze rostra from the Egadi Islands...*, s. 57; idem, *The quaestorship in the third...*, s. 200. Zob. także F. Pina Polo, A. Díaz Fernández, op. cit., s. 39.

⁵¹ Zob. F. Pina Polo, A. Díaz Fernández, op. cit., s. 39.

⁵² W.V. Harris (*The Development of the Quaestorship...*, s. 97) w ogóle nie widział potrzeby powoływania nowych kwestorów, podnosząc, że budowa okrętów mogła być okazjnie w gestii *quaestores urbani* lub pary asystującej konsulom.

⁵³ Podobne sceptyczne zdanie o łączeniu nowo powołanych kwestorów z morską aktywnością wyraził J. R.W. Prag (*The quaestorship in the third...*, s. 200).

Trzeba też wspomnieć, że jeszcze przed odnalezieniem *rostra* z inskrypcjami wprost wskazującymi na kwestorów pojawiały się pojedyncze⁵⁴ głosy opowiadające się za oddelegowaniem nowo powołanych *quaestores* do nadzorowania budowy floty. Pogląd ten uległ zdecydowanemu wzmocnieniu⁵⁵ wraz ze wzrostem wydobywanych taranów, w ramach ekspedycji archeologicznych. Trzeba jednak wyraźnie podkreślić, że wyłowione *rostra* nie pozwalają jednoznacznie potwierdzić lub też zanegować tezy o identyfikacji wzmiankowanych tam kwestorów, określanych nietechnicznie przez Lydusa jako *quaestores classici*.

Warte odnotowania jest także to, że nowo powołani kwestorzy powinni mieć sprecyzowany zakres kompetencji w ramach magistratury republikańskiego Rzymu. Funkcjonujące do 267 roku p.n.e. obie pary *quaesotres* (*urbani* oraz przypisany każdemu z konsulów) prawdopodobnie sprawnie wywiązywały się z powierzonych im zadań. Stąd też, gdy pojawiła się konieczność rozbudowania liczby kwestorów, chyba było to uzasadnione względami administracyjnymi.

Nieuchronne zatem staje się postawienie pytania – jakież to nowe, być może odrębne kompetencje od obecnych *quaestores*, mieliby wykonywać nowo powołani urzędnicy? W I połowie III wieku republikański Rzym nie miał jeszcze wyodrębnionych prowincji, zatem nie można łączyć konieczności zwiększania liczby kwestorów z ich fiskalną funkcją poza granicami Italii, jak to widział Tacyt („*mox duplicatus numerus, stipendiaria iam Italia et accedentibus provinciarum vectigalibus*”).

Czy zatem trafne jest pytanie Francesca Pina Pola i Alejandra Díaz Fernándeza⁵⁶, że taką *provincia* nowo ufundowanych *quaestores* mogło być budowanie i wyposażanie floty? Jeżeli przyjąć tę hipotezę za wiarygodną, nie uniknie się kolejnego, jakże ważkiego pytania – czy nie dochodziłoby między nowymi *quaesotres* a funkcjonującymi *duumviri navales* do konfliktu kompetencji, czy też prościej – skoro Rzymianie mieli już urzędników zaangażowanych w sprawy morskie, po co mieliby dublować to kolejną magistraturą?

⁵⁴ Ch. Steinby, op. cit., s. 72.

⁵⁵ Wśród badaczy wiążących nowo powołanych kwestorów w latach 267–266 p.n.e. z nadzorem nad budową okrętów można wskazać: T. Gnoli (*NAVALIA...*, s. 86 i n.); M. Cébelliac-Gervasoni (*Quaestor Ostiensis: une fonction ingrate?*, [w:] *HOC QVOQVE LABORIS PRAEMVIM. Scritti in onore di gino Bandelli*, red. M. Chiabà, Trieste 2014, s. 53 i n.); F. Coarelli (op. cit., s. 106–108).

⁵⁶ F. Pina Polo, A. Díaz Fernández, op. cit., s. 39.

Cytowany fragment Liwiusza (Liv. 9, 30, 4) w niebudzący wątpliwości sposób nakreślił kompetencje *duumviri navales*, tj. wyposażenie i uzbrojenie, a także naprawę floty (*ornandae reficiendaeque causa*). Czy zatem w tej kategorii mieściłoby się także sprawowanie nadzoru nad przygotowaniem (odlaniem) *rostrum*? Nie wydaje się to takie oczywiste, biorąc pod rozwagę znajdujący się na wydobytych taranach czasownik *probo*, *-are*, który tym samym potwierdza dokonywanie przez *quaestores* zatwierdzenia (potwierdzenia) – *probatio*⁵⁷ wykonanego dzieła, jakim było przygotowanie *rostrum* z brązu.

Jeszcze ważniejsze w tym kontekście jest podkreślenie, że już w III wieku p.n.e. kwestorzy mogli prawdopodobnie zawierać kontrakty publiczne (*locationes*)⁵⁸, szeroko rozpowszechnione w republikańskim Rzymie⁵⁹. Nie ma żadnych źródeł, które choćby

⁵⁷ *Probatio* była czynnością podejmowaną przez magistraturę, która zawierając publiczny kontrakt (*locatio*), przystępowała do odbioru zamówionego dzieła – zob. J. Krzynówek, *Charakter prawny zamówień publicznych w Rzymie republikańskim*, MHI 2018, t. 17, z. 2, 64; zob. J. W.R. Prag, *Bronze rostra from the Egadi Islands...*, s. 54 i n.; idem, *The quaestorship in the third...*, S. 200; F. Coarelli, op. cit., s. 109. Szersze rozważania o wieloaspektowym znaczeniu *probatio* przedstawił E. Santamato (*Il termine probatio tra retorica, storia e diritto*, „Talia Dixit. Revista Interdisciplinar de Retórica e Historiografía” 2012, t. 7, s. 31 i n.), a także – na gruncie kontraktów dotyczących publicznych robót budowlanych – W. Buchwitz (*Vertragsklauseln und probatio – Anmerkungen zum römischen Bauvertragsrecht*, „Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Romanistische Abtheilung” 2009, t. 126, s. 358 i n.).

⁵⁸ Do czasu wydobycia taranów z rzymskich okrętów istniały trzy poświadczone źródłowo przypadki dokonania przez kwesturę *probatio* – zestawienie źródeł przygotował A. Trisciuglio («*Sarta tecta, ultro tributa, opus publicum faciendum locare*». *Sugli appalti relativi alle opere pubbliche nell'età repubblicana e augustea*, Napoli 1998, s. 137, przyp. 95), a uzupełnił J. W.R. Prag (*Bronze rostra from the Egadi Islands...*, s. 56). Th. Mommsen (*Römisches Staatsrecht*, t. II.1, Leipzig³ 1887–1888, s. 426 przyp. 5; s. 554–555) przyjął, że zawieranie publicznych kontraktów (*locationes*) było wyjątkowym działaniem na zlecenie senatu lub magistratury wyposażonej w *imperium*. Nie wydaje się to przekonującym argumentem z uwagi na to, że już nawet cytowane *rostrum* Egadi 1 wzmiankowało kolegialny urząd *sex viri* dowodziłby, że Rzymianie nie wahali się powoływać do poszczególnych i zarazem nietypowych zadań magistratury *ad hoc* – J. W.R. Prag, *Bronze rostra from the Egadi Islands...*, s. 56.

⁵⁹ A. Trisciuglio, op. cit., passim. Charakter, funkcję oraz znaczenie *locationes censoriae* przedstawiła szczegółowo A. Tarwacka, *Prawne aspekty urzędu cenzora w starożytnym Rzymie*, Warszawa 2012, s. 270 i n.; eadem, *Between coercion and protection. Locationes censoriae in the times of the Roman Republic*, „Hungarian Journal of Legal Studies” 2024, t. 65, z. 1, s. 3 i n. Por. także J. Krzynówek, op. cit., s. 58 i n.

w pośredni sposób dawały podstawy do wywiedzenia wniosku o dysponowaniu przez *duumviri navales* zbliżoną do *quaestores* możliwością zawierania publicznych kontraktów (*locationes*) czy też stosowania przez nich *probatio*⁶⁰. Wydaje się zatem, że między tymi magistraturami nie można mówić o konflikcie w zakresie kompetencji⁶¹.

Ponadto badacze są zgodni, że podstawowym zadaniem *duumviri navales* było dowodzenie flotą, pierwotnie zorganizowaną w dwa dywizjony operujące u wybrzeży Italii⁶². Trzeba jednak podkreślić, że historyk z Patavium nie wspomniał w swej relacji o tymże uprawieniu, koncentrując przekaz na aspekcie budowy i naprawy floty wojennej. Nie jest to nic nadzwyczajnego, gdyż niższe magistratury (np. *duumviri navales* czy wzmiankowani w Egadi 1 *sex viri*) były zaangażowane w budowę floty, stąd też delegowanie tej kompetencji – przypisanej magistraturze wyższej (szczególnie konsulom) – kwestorom nie powinno być niczym zaskakującym⁶³.

⁶⁰ Zachowane *rostra* wskazują, że kwestorzy, dokonując *probatio* gotowego tarana, mogli działać kolegalnie (tak jest w przypadku Egadi 4, 6, 11) lub też samodzielnie (zob. Egadi 7, 8, 10). W dalszym ciągu nie jest jasne, czy ową *probatio* czynili *quaestores urbani*, czy byli to nowo ufundowani kwestorzy w trakcie pierwszej wojny punickiej – por. uwagi badaczy w tej materii: F. Coarelli, op. cit., s. 106; J. W.R. Prag, *The quaestorship in the third...*, s. 200; idem, *Bronze rostra from the Egadi Islands...*, s. 56–58; F. Pina Polo, A. Díaz Fernández, op. cit., s. 41.

⁶¹ Pewne wątpliwości rodzą się w kwestii kompetencji dowodzenia przez kwestorów prowincjonalnych. Z całą pewnością była to magistratura *sine imperium*, jednakże historia Rzymu zna przypadki, gdy kwestor, najczęściej w zastępstwie zmarłego lub z innych przyczyn niezdolnego do dowodzenia armią konsula, podejmował się tego zadania – zob. Liv. 25, 31, 2; Liv. 30, 33, 2; Val. Max. 8, 15, 4. Szczególnie zaangażowanie kwestorów w sprawy militarne wzrosło w I wieku p.n.e., czego przykładem jest szereg przekazów źródłowych: Liv, *per.* 90–91; Cic., *Phil.* 10, 13, Cic., *Phil.* 3, 7. Powyższe źródła potwierdzają możliwość dowodzenia legionistami, jaki i jazdą przez *quaestores*. W jeszcze większą konsternację wprowadzają źródła zaświadczone o dowodzeniu flotą przez kwestorów – np. Liv. 28, 30, 3; Liv. 28, 31, 1; Suet., *Tib.* 4; Cic., *fam.* 12, 13, 3. Por. F. Pina Polo, A. Díaz Fernández, op. cit., s. 37; s. 182–183. Trudno wyjaśnić, czy te przykłady oddania dowodzenia floty w ręce kwestury były na tyle częste – i zapewne się sprawdziły – by stopniowo eliminować *duumviri navales*. Fragmentaryczność źródeł nie pozwala na jednoznaczne rozwianie tej wątpliwości. Z drugiej jednak strony trzeba wspomnieć, że wskazane źródła traktują o kwesturze prowincjonalnej, która – jak wiele znanych Rzymowi instytucji – miała zapewne inne umocowanie w praktyce prawnej niż *quaestores urbani*. Być może tak należy tłumaczyć tę niezwykle zagadkową kompetencję dowódczą kwestury.

⁶² A. Drozdowski, op. cit., s. 55 i n. Por. C. Ferone, op. cit., s. 80; Ch. J. Dart, op. cit., s. 1001 i n.; F. Coarelli, op. cit., s. 108. Zob. także F. Pina Polo, A. Díaz Fernández, op. cit., s. 40–41.

⁶³ Por. J. W.R. Prag, *Bronze rostra from the Egadi Islands...*, s. 55 przyp. 78, s. 56. Zob. także F. Pina Polo, A. Díaz Fernández, op. cit., s. 39.

3. Uwagi końcowe

Jak należy zatem interpretować budzącą ożywioną dyskusję relację bizantyjskiego historyka? Nie ulega wątpliwości, że podana przez niego liczba 12 kwestorów jest nierzetelna, a dodatkowo nazwanie ich *quaestores classici* nie znajduje żadnego źródłowego potwierdzenia. Wydaje się, że włoski badacz Tomasso Gnoli⁶⁴ słusznie zauważył, że terminologia, którą posłużył się Lydus, wcale nie musiała oznaczać oficjalnej nazwy magistratury, a raczej opisywała funkcję (czy też zadania) nowo powołanych kwestorów.

Jeżeli przyjmie się tę hipotezę i połączy ją z ostatnimi odkryciami artefaktów u wybrzeży Sycylii, nie można jej odmówić trafności. Choć nie ulega wątpliwości, że budowa floty znajdowała się w gestii konsulów, to w przypadku trwającej pierwszej wojny punickiej ich zaangażowanie ogniskowało się bardziej na potyczkach lądowych z Kartaginą. Tym samym niezbędne było powierzenie nadzoru nad budową floty zaufanym urzędnikom, a takimi prawdopodobnie byli kwestorzy.

Nie jest tylko do końca jasne, czy byli to *quaestores urbani*, czy nowo powołani kwestorzy w latach 60. III wieku p.n.e. Za tymi pierwszymi, jako naturalnymi kandydatami do tej misji, przemawia zawiadywanie *aerarium*, z którego to wypłacano honorarium wykonawcy *rostrum*. Z drugiej jednak strony trzeba wspomnieć, że hipoteza dotycząca *provincia* nowych kwestorów, jaką była budowa i wyposażanie floty, jest również kusząca i wydaje się niepozbawiona trafności. Warto bowiem wskazać, że badacze⁶⁵ zajmujący się organizacją i rozwojem terytorialnym Rzymu

⁶⁴ T. Gnoli, *NAVALIA...*, s. 86–97.

⁶⁵ Tytułem przykładu można wskazać: W. Dahlheim, *Gewalt und Herrschaft: das provinzielle Herrschaftssystem der römischen Republik*, Berlin 1977, s. 74 i n.; A. Lintott, *What was the "Imperium Romanum"?*, „Greece and Rome” 1981, t. 28, z. 1, s. 54 i n.; idem, *Imperium Romanum: Politics and Administration*, London–New York 1993, s. 22 i n.; J. Richardson, *Hispaniae: Spain and the development of Roman Imperialism, 218–82 BC*, Cambridge 1986, passim. M.H. Crawford, *Origini e sviluppi del sistema provinciale romano*, [w:] *Storia di Roma*, t. 2.1, red. G. Clemente, F. Coarelli, E. Gabba, Turin 1990, s. 91 i n. Zob. także: S. Day, *The use of the provincia classis in the third and second centuries BC and the concept of the provincia*, [w:] *L'imperium Romanum en perspective. Les savoirs d'empire dans la République romaine et leur héritage dans l'Europe médiévale et moderne: actes du colloque de Paris, 26–28 novembre 2012*, red. J. Dubouloz, S. Pittia, G. Sabatini, Franche-Comté 2014, s. 211; A. Díaz Fernández, op. cit., passim.

dość zgodnie twierdzą, że termin *provincia* oznaczał początkowo zakres zadań (lecz nie kompetencji) przyznanych magistraturze, by dopiero w późniejszym okresie koncentrować się na geograficznym aspekcie terytorium kontrolowanym przez Rzym⁶⁶. Jeśli przyjąć tę tezę jako poprawną, przedstawione powyżej obserwacje wydają się co najmniej racjonalne. Nowo powołani kwestorzy mieliby zatem nadzorować budowę floty, co tym samym potwierdzałyby wydobyte artefakty z morza oblewającego Sycylię.

Jakie zadanie spoczywało w rękach *duumviri navales*, skoro to Liwiusz widział ich jako odpowiedzialnych za *ornandae reficiendaeque causa*? Wygląda na to, że przypisanie przez annalistę kompetencji tej magistraturze było adekwatne w początkowym okresie jej funkcjonowania, zaś dynamika toczącej się pierwszej wojny punickiej wymusiła nowe rozwiązania w zakresie budowy floty. Tej specyfiki wcale nie musiał znać czy też dostrzec Liwiusz, stąd też poprawne jest przyjęcie, że *duumviri navales* raczej zajmowali się dowodzeniem okrętami.

W świetle prowadzonych rozważań nie ulega wątpliwości, że wzmiankowana u Lydusa liczba 12 kwestorów nie znajduje żadnego uzasadnienia. Dyskusyjne jest to, czy znajdują się w niej też *duumviri navales*, bowiem jest to kwestia nie do rozstrzygnięcia w obecnym stanie źródeł. Z drugiej jednak strony nie można całkowicie dyskredytować informacji bizantyjskiego historyka, z uwagi na wydobyte z otchłani morskich *rostra*. Stąd też tajemnicze określenie *queaetores classici* nabiera innego znaczenia i koncentruje się na funkcji nowo ufundowanych urzędników, a nie ich tytułaturze.

⁶⁶ Odmienne zadanie przedstawił J.-M. Bertrand (*À propos du mot provincia: étude sur les modes d'élaboration du langage politique*, „Journal des Savants” 1989, nr 3–4, s. 191 i n.), który twierdził, że termin *provincia* od początku odzwierciedlał geograficzny aspekt. Cytowany już S. Day (op. cit., 212), który analizował frazę *provincia classis*, wykazał, że oznacza ona przyznanie i jednocześnie limitowanie kompetencji magistraturze, bardziej niż jednorazowe zadanie czy też geograficzny aspekt. Przedmiotem badań uczynił źródła nieprawnicze (w szczególności relacje Polibiusza i Liwiusza), z których wywnioskował, że na przykładzie dowodzenia flotą możliwe jest ukazanie następującego pojmowania *provincia classis* – fraza ta łączy sobie jednocześnie aspekty geograficzny i funkcjonalny (zadaniowy) związane z konkretną magistraturą, przeplatając je z umożliwieniem działania na poszczególnym terytorium (np. Afryka czy Grecja). Z drugiej zaś strony dostrzegł, że wskazówki wydawane magistraturze przez senat ograniczały ją do tego ściśle zakreślonego obszaru geograficznego (op. cit., s. 217). Choć cezura czasowa badań, którą przyjął angielski naukowiec, jest późniejsza o kilka dekad od przyjętej w niniejszej publikacji, nie przesądza to o tym, że takie pojmowanie *provincia* było znane Rzymianom wcześniej.

Należy też wspomnieć o pewnej elastyczności i pragmatyzmie instytucji ustrojowych w starożytnym Rzymie, które to doskonale adaptowały się do zmieniających się okoliczności państwa. Po zakończeniu pierwszej wojny punickiej Rzym po raz pierwszy kontrolował terytoria poza Italią, zaś po pokonaniu Hannibala ekspansja poza basen Morza Śródziemnego gwałtownie wzrosła. Nie jest zatem wykluczone, że kompetencja nowo ufundowanych kwestorów, związana z nadzorowaniem budowy floty, uległa stopniowej modyfikacji⁶⁷ w związku z koniecznością kontrolowania podbitych obszarów, także w aspekcie fiskalnym. Skoro *quaestores urbani* zawiadywali *aerarium*, również prowincjonalna magistratura powinna mieć podobne wsparcie. Wydaje się, że *quaestores classici* (określani tak przez bizantyjskiego historyka) jawią się jako naturalni kandydaci do tej funkcji.

Bibliografia

- Badian Ernst, *The Silence of Norbanus: A Note on Provincial Quaestors under the Republic*, „The American Journal of Philology” 1983, t. 104, z. 2, s. 156–171.
- Berrendonner Clara, *À la recherche du quaestor Ostiensis*, [w:] *Ostia, l'Italia e il Mediterraneo. Intorno all'opera di Mireille Cébeillac-Gervasoni. Atti del Quinto seminario ostiense*, Roma-Ostia, 21–22 febbraio 2018, red. Maria Letizia Caldelli, Nicolas Laubry, Fausto Zevi, Roma 2021, s. 17–26.
- Bertrand Jean-Marie, *À propos du mot provincia: étude sur les modes d'élaboration du langage politique*, „Journal des Savants” 1989, nr 3–4, s. 191–215.
- Broughton Thomas Robert Shannon, *The Magistrates of the Roman Republic, t. I: 509 B.C. - 100 B.C.*, New York 1951.
- Buchwitz Wolfram, *Vertragsklauseln und probatio – Anmerkungen zum römischen Bauvertragsrecht*, „Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Romanistische Abtheilung” 2009, t. 126, s. 358–386.
- Cassola Filippo, *I gruppi politici nel III secolo a.C.*, Roma 1968.
- Cébeillac-Gervasoni Mireille, *Quaestor Ostiensis: une fonction ingrate?*, [w:] *HOC QVOQVE LABORIS PRAEMVIM. Scritti in onore di gino Bandelli*, red. Monica Chiabà, Trieste 2014, s. 53–62.
- Chandler David C., *Quaestor Ostiensis*, „Historia. Zeitschrift für Alte Geschichte” 1978, t. 27, nr 2, s. 328–335.
- Christa Steinby, *The Roman Republican Navy: From the Sixth Century to 167 B.C.*, Helsinki 2007.
- Chrzanowski Witold, *Rzymska flota wojenna w czasach II wojny punickiej i I wojny macedońskiej. Organizacja i działania operacyjne*, Tarnowskie Góry 2024.

⁶⁷ F. Pina Polo, A. Díaz Fernández, op. cit., s. 39.

- Coarelli Filippo, *I quaestores classici e la battaglia delle Egati*, [w:] *HOC QVOQVE LABORIS PRAEMVIM. Scritti in onore di gino Bandelli*, red. M. Chiabà, Trieste 2014, s. 99–113.
- Coli Ugo, *Sui limiti di durata delle magistrature romane*, [w:] *Studi in onore di Vincenzo Arangio-Ruiz nel XLV anno del suo insegnamento*, t. IV, Napoli 1953, s. 395–418.
- Crawford Michael Hewson, *Origini e sviluppi del sistema provinciale romano*, [w:] *Storia di Roma*, t.2.1, red. Guido Clemente, Filippo Coarelli, Emilio Gabba, Turin 1990, s. 91–121.
- Dahlheim Werner, *Gewalt und Herrschaft: das provinziale Herrschaftssystem der römischen Republik*, Berlin 1977.
- Dart J. Christopher, „*Duumviri navales*” and the Navy of the Roman Republic, „*Latomus. Revue d'études latines Bruxelles*” 2012, t. 71, z. 4, s.1000–1014.
- Day Simon, *The use of the provincia classis in the third and second centuries BC and the concept of the provincia*, [w:] *L'imperium Romanum en perspective. Les savoirs d'empire dans la République romaine et leur héritage dans l'Europe médiévale et moderne: actes du colloque de Paris, 26–28 novembre 2012*, red. Julien Dubouloz, Sylvie Pittia, Gaetano Sabatini, Franche-Comté 2014, s. 211–229.
- Díaz Fernández Alejandro, *Provincia et Imperium. El mando provincial en la República romana (227–44 a.C.)*, Seville 2015.
- Dmitriev Sviatoslav, *John Lydus' knowledge of Latin and language politics in sixth-century Constantinople*, „*Byzantinische Zeitschrift*” 2018, t. 111, z. 1, s. 55–70.
- Drozdowski Aleksander, *Duumviri navales: morscy urzędnicy Republiki*, [w:] *W 2500-lecie powstania Republiki Rzymskiej: studia historyczne*, red. Andrzej Kunisz, Katowice 1995, s. 52–64.
- Dubuisson Michel, *Jean le Lydien et le latin: d'une competence*, [w:] *Serta Leodiensia Secunda. Mélanges publiés par les Classiques de Liège à l'occasion du 175e anniversaire de l'Université*, Liège 1992, s. 123–131.
- Dubuisson Michel, *Jean le Lydien et les forms de pouvoir personnel à Rome*, „*Cahiers du centre Gustave Glotz*” 1991, t. 2, s. 55–72.
- Elster Marianne, *Die Gesetze der mittleren römischen Republik*, Darmstadt 2003.
- Ferone Claudio, *Lido, De magistratibus I 27 e la politica navale di Roma nel III sec. a. C.*, „*Klio: Beitrage zur Alten Geschichte*” 2003, t. 85, z. 1, s. 70–81.
- Fiebiger Otto, *duoviri navales*, [w:] *Real-Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*, eds. G. Wissowa, t. V.2 (1905); szp. 1800–1801, Stuttgart.
- Flach Dieter, *Die Gesetze der frühen römischen Republik. Text und Kommentar*. In Zusammenarbeit mit S. von der Lahr, Darmstadt 1994.
- Gizewski Christian, *duoviri, duumviri*, [w:] *Der Neue Pauly. Enzyklopädie der Antike*, eds. Hubert Cancik, Helmuth Schneider, t. III, szp. 844–845.
- Gnoli Tomasso, *La battaglia delle Egadi: a proposito di ritrovamenti recenti*, „*Rivista Storica dell'Antichità*” 2011, t. 41, s. 47–86.
- Gnoli Tomasso, *NAVALIA. Guerre e commerci nel Mediterraneo antico*, Roma 2012.

- Gnoli Tommaso, *Nuova iscrizione su un rostro proveniente dalla battaglia delle Egadi (1)*, „EPIGRAPHICA. Periodico internazionale di epigrafia” 2012, t. 54, z. 1–2, s. 59–74.
- Grelle Francesco, *duoviri*, [w:] *Novissimo Digesto Italiano*, eds. Antonio Azara, Ernesto Eula, t. VI, Torino 1960, s. 325–327.
- Harris William Vernon, *Lydus „De Magsitratibus” 1.27: a Reply*, „The Bulletin of the American Society of Papyrologists” 1979, t. 16, nr 3, s. 199–200.
- Harris William Vernon, *The Beginnings of Roman Naval Power*, „Greece&Rome” 2017, t. 64, z. 1, s. 14–26.
- Harris William Vernon, *The Development of the Quaestorship 267–81 B.C.*, „The Classical Quarterly” 1976, t. 76, nr 1, s. 92–106.
- Kołodko Piotr, *A Few Remarks about Quaestor Ostiensis*, „Miscellanea Historico-Iuridica” 2024, t. 23, z. 1, s. 10–25.
- Krzynówek Jerzy, *Charakter prawny zamówień publicznych w Rzymie republikańskim*, „Miscellanea Historico-Iuridica” 2018, t. 17, z. 2, s. 55–70.
- Kunkel Wolfgang, Wittmann Roland, *Staatsordnung und Staatspraxis der römischen Republik. Die Magistratur*, t. 2, München 1995, s. 510–531.
- Lintott Andrew, *Imperium Romanum: Politics and Administration*, London–New York 1993.
- Lintott Andrew, *The Constitution of the Roman Republic*, Oxford 1999.
- Lintott Andrew, *What was the „Imperium Romanum”?*, „Greece and Rome” 1981, t. 28, z. 1, s. 53–67.
- Martino de Francesco, *Storia della costituzione romana*, t. II, Napoli 1951, s. 242.
- Mattingly Harold Braithwaite, *„Suaetionius Claud. 24, 2 and the ‘Italian Quaestors’”*, [w:] *Hommages à Marcel Renard*, red. Jacqueline Bibauw, t. 2, Brussels 1969, s. 505–511.
- Mommsen Theodor, *Römisches Staatsrecht*, t. II.1, Leipzig³ 1887–1888.
- Münzer Friedrich, Decius (8), [w:] *Real-Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*, eds. G. Wissowa, t. IV.2, Stuttgart 1901, szp. 2277–2278.
- Niccolini Giovanni, *I fasti dei tribuni della plebe*, Milano 1934.
- Nikolas Mitsios, Melina Tamiolaki, *Polybius and His Legacy*, Berlin-Boston 2018.
- Pina Polo Francisco, Díaz Fernández Alejandro, *The Quaestorship in the Roman Republic*, Berlin 2019.
- Pitassi Michael, *The Navies of Rome*, New York 2009.
- Pitassi Michael, *The Roman Navy: Ships, Men and Warfare 350 BC–AD 475*, Barnsley 2012.
- Prag Jonathan Ralph Warburg, *Le iscrizioni latine sui rostra delle Egadi*, [w:] *Atti del Convegno Favignana, ex Stabilimento Florio 20–21 novembre 2015*, red. Sebastiano Tusa, Cecilia Albana Buccellato, Palermo 2016, s. 153–163.
- Prag Jonathan Ralph Warburg, *A Revised Edition of the Latin Inscription on the Egadi 11 Bronze „rostrum” from the Egadi Islands*, „Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik” 2017, t. 202, s. 287–292.
- Prag Jonathan Ralph Warburg, *Bronze rostra from the Egadi Islands off NW Sicily: the Latin Inscriptions*, „Journal of Roman Archaeology” 2014, t. 27, s. 33–58.

- Prag Jonathan Ralph Warburg, *The quaestorship in the third and second centuries B.C.*, [w:] *L'imperium Romanum en perspective. Les savoirs d'empire dans la République romaine et leur héritage dans l'Europe médiévale et moderne: actes du colloque de Paris, 26–28 novembre 2012*, red. Julien Dubouloz, Sylvie Pittia, Gaetano Sabatini, Franche-Comté 2014, s. 193–209.
- Richardson John, *Hispaniae: Spain and the development of Roman Imperialism, 218–82 BC*, Cambridge, 1986.
- Rotondi Giovanni, *Leges publicae populi Romani. Elenco cronologico con una introduzione sull'attività legislativa dei comizi romani*, Milano 1912 (Nachdruck Hildesheim 1966).
- Santamato Emmanuele, *Il termine probatio tra retorica, storia e diritto*, „Talia Dixit. Revista Interdisciplinar de Retórica e Historiografía” 2012, t. 7, s. 31–71.
- Smith Morton, *Lydus „De Magistratibus”: 1, 27 and the Quaestors of 267 B.C.*, „The Bulletin of the American Society of Papyrologists” 1978, t. 15, nr 1/2, s. 125–126.
- Souza Philip de, *Naval Forces*, [w:] *The Cambridge History of Greek and Roman Warfare*, t. I: *Greece, the Hellenistic World and the Rise of Rome*, red. P. Sabin, H. van Wees, M. Whitby, Cambridge 2007, s. 357–368.
- Souza Philip de, *Polybius on Naval Warfare*, [w:] *Greece, Macedonia, Rome*, red. Timothy Howe, Erin Garwin, Graham Wrightson, Oxford 2015, s. 181–197.
- Tafaro Sebastiano, *Navigazione e sicurezza nell'antico Mediterraneo*, „Studia Prawnoustrojowe” 2008, t. 8, s. 5–28.
- Tarwacka Anna, *Between coercion and protection. Locationes censoriae in the times of the Roman Republic*, „Hungarian Journal of Legal Studies” 2024, t. 65, z. 1, s. 3–17.
- Tarwacka Anna, *Piracy in Roman Law and the Beginnings of International Criminal Law*, „Polish Review of International and European Law” 2012, t. 1, z. 1–2, s. 57–73.
- Tarwacka Anna, *Prawne aspekty urzędu cenzora w starożytnym Rzymie*, Warszawa 2012.
- Tarwacka Anna, *Romans and Pirates. Legal Perspective*, Warsaw 2009.
- Trisciuglio Andrea, «*Sarta tecta, ultro tributa, opus ublicum faciendum locare*». *Sugli appalti relativi alle opere pubbliche nell'età repubblicana e augustea*, Napoli 1998.
- Tusa Sebastiano, Campbell Peter, Polakowski Mateusz, Murray William M., Oliveri Francesca, Buccellato Cecilia A., Fresina Adriana and Li Vigni Valeria, *The Battle of the Aegates Islands, 241 BC: mapping a naval encounter, 2005–2019* [w:] *TRINACRIA, 'AN ISLAND OUTSIDE TIME'. International Archeology in Sicilia*, red Christopher Prescott, Arja Karivieri, Peter Campbell, Kristian Göransson, Sebastiano Tusa, Oxford 2021, s. 167–179.
- Tusa Sebastiano, Royal Jerrey, *The landscape of the naval battle at the Egadi Islands (241 B.C.)*, „Journal of Roman Archaeology” 2012, t. 25, s. 7–48.
- Waldstein Wolfgang, *duoviri* (4), [w:] *Der Kleine Pauly. Lexikon der Antike*, eds. Konrat Ziegler, Walther Sontheimer, t. II, Stuttgart 1967, szp. 176–178.
- Wesenberg Gerhard, *provincia*, [w:] *Real-Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*, eds., Walther Kroll, Konrat Mittelhaus, K. Ziegler, t. XXIII (1), Stuttgart 1957, szp. 995–1029.

► STRESZCZENIE

Refleksji kilka o morskiej aktywności kwestury w okresie republiki

Prowadzone rozważania pozwoliły na wysnucie kilku spostrzeżeń. Pierwszoplanową kwestią jest podkreślenie, że kwestionowany fragment *De Magistratibus* Lydusa powinien być rozpatrywany na dwóch niezależnych płaszczyznach. Nie do obrony jest hipoteza o tym, że w latach 60. III wieku p.n.e. doszło do powołania 12 kwestorów, czemu przeczy choćby relacja Liwiusza i Tacyty, a dodatkowo nazwanie ich *quaestores classici*. Trudno jest jednoznacznie wykazać, czy w tej liczbie znajdują się też *duumviri navales*. W tym aspekcie relacja bizantyjskiego historyka nie zasługuje na miano wiarygodnej.

Z drugiej zaś strony trzeba wspomnieć, że fraza *quaestores classici*, użyta tylko przez Lydusa i tym samym nieznana żadnemu innemu źródłu, powinna być interpretowana – z uwzględnieniem wydobytych u wybrzeży Sycylii taranów (*rostra*) rzymskich okrętów – nie jako określenie nowo ufundowanych kwestorów, ale jako ich funkcja (kompetencja) związana z nadzorem nad budową floty. Bohaterowie z odczytanych *rostra*, to z pewnością kwestorzy, choć nie sposób bezdyskusyjnie przyjąć, czy byłoby to – używając nomenklatury Lydusa – *quaestores classici*, czy raczej *quaestores urbani*. Argumentem przemawiającym za tymi pierwszymi jest postrzeganie *provincia* nowo ufundowanych kwestorów jako nadzorowanie budowy floty, tak niezbędnej w trwającej pierwszej wojnie punickiej. Wydaje się także, że nie dochodziło tu do kolizji kompetencji z *duumviri navales*, którzy w okresie konfliktu z Kartaginą nie jawią się jako zaangażowani w kwestie przygotowywania i ekwipowania floty (o jakim to zadaniu wspominał Liwiusz u zarania kreacji tej magistratury). Raczej należy przyjąć, że ich powinnością mogło być dowodzenie flotą.

Wreszcie warto podkreślić, że kompetencja określanych przez Lydusa *quaestores classici* nie była sztywna, a gwałtownie galopująca ekspansja Rzymu po obu zwycięskich wojnach punickich prawdopodobnie wymusiła jej modyfikację w kierunku zbliżonym do *quaestores urbani*.

► SUMMARY

A Few Reflections on the Maritime Activities of the Quaestorship during the Republic

The above considerations have led to several observations. The primary issue is to emphasise that the disputed passage from *De Magistratibus* Lydus should be considered on two independent levels. The hypothesis that 12 quaestors were appointed in the 60s of the 3rd century BC is untenable, as it is contradicted by the accounts of Livy and Tacitus,

and additionally by the fact that they were called *quaestores classici*. It is difficult to prove unequivocally whether this number also includes *duumviri navales*. In this respect, the account of the Byzantine historian is not credible.

On the other hand, it should be mentioned that the phrase *quaestores classici*, used only by Lydus and thus unknown to any other ancient source, should be interpreted, taking into account the rams (*rostra*) of Roman ships excavated off the coast of Sicily, not as a term for newly established quaestors, but as their function (competence) related to the supervision of the construction of the fleet. The heroes from the *rostra* that were read are certainly quaestors, although it is impossible to say with certainty whether they would be – using Lydus’ nomenclature – *quaestores classici* or rather *quaestores urbani*. The argument in favour of the former is the perception of the newly founded quaestors’ *provincia* as overseeing the construction and equipment of the fleet, which was so necessary in the ongoing First Punic War. It also seems that there was no conflict of competence with the *duumviri navales*, who, during the conflict with Carthage, do not appear to have been involved in the preparation and equipping of the fleet (a task mentioned by Livy at the dawn of the creation of this magistracy). Rather, it should be assumed that their duty was to command the fleet.

Finally, it is worth emphasising that the competence of the *quaestores classici*, as defined by Lydus, was not rigid, and Rome’s rapid expansion after the two victorious Punic Wars probably forced its modification in a direction similar to that of the *quaestores urbani*.